

Секретаріату Військових Справ. – Станіслав, 1919. – Ч. 12. – 1 травня. 11. Вісник Державного Секретаріату Військових Справ. – Станіслав, 1919. – Ч. 9. – 10 квітня. 12. ЦДДА м/ф 92037. – Ч. 1. 13. “Стрілець”. – 1919. – 19 березня. – Ч. 12. 14. Похлебкин В.В. Великая война и

несостоявшийся мир 1914 – 1942 – 1994. – М.: Арт-Бизнес-Центр, 1997. – 384 с. 15. Нагороди України: історія, факти, документи: в 3-х т. – К.: 1996. 16. “Стрілець”. – 1919. – 1 січня. – Ч. 1. 17. Лозинський М. Галичина в рр.. 1913 – 1920. – Нью-Йорк: Вид-во Червона Калина, 1970. – 228 с.

УДК 94(477.43/44)“1920”

Л.В. Цубов

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних і соціальних наук

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ СОЮЗ У ВІЙНІ ПРОТИ РАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ 1920 РОКУ

© Цубов Л.В., 2004

Розглядається українське питання в політиці Другої Речі Посполитої в 1919–1920 рр., вплив Варшавського договору на польсько-українські відносини і події, пов’язані з радянсько-польською війною 1920 р.

The paper deals with the Ukrainain’s question in the politics of the Rech Pospolita II during 1919-1920, the influence of the Warsaw Pact on the Polish-Ukrainian relations and events related to the Soviet-Polish War in the 1920s has been anylised.

Навесні 1919 р. система орієнтирів зовнішньої політики УНР змінюється і завдяки, насамперед, зусиллям С. Петлюри, Директорія увійшла у сферу зовнішньополітичного впливу Другої Речі Посполитої, яка з недавнього супротивника улітку 1919 р. перетворилася на її головного союзника. „Порозуміння з поляками” С. Петлюра розглядав як „тактичний хід для встановлення зв’язку з Європою. З іншого боку „Польща і Україна, – писав С. Петлюра, – повинні досягти ... порозуміння, щоб перед Москвою устояти. Посилання на історію польсько-українських непорозумінь в минулому для сучасного реального політика не є аргумент. Нові відносини вимагають і з боку польського корективів до минулої політики і життєвий інтерес Польщі примушує її мати самостійну Україну” [9, с. 391; 13, с. 263].

Отже, до початку українсько-польського мирного діалогу привело як важке військово-політичне становище Директорії УНР, так і зближення їх позицій щодо перспектив боротьби проти московського більшовизму, який загрожував однаково обом державам.

На позицію польської сторони впливала також ухвалена 25 червня 1919р. Найвищою

Радою Паризької конференції постанова щодо Галичини, яка не вирішувала питання про її остаточний політичний статус і не давала Варшаві юридичного права володіти цим краєм. Цікаво, що 30 червня у складі комісії з польських справ було створено підкомісію на чолі з французьким генералом Ле Раном, яка вже 7 липня запропонувала проект політичного статуту Галичини. Згідно з цим проектом Галичина отримувала автономію. Декларувалася свобода віросповідання, рівність прав греко-католицького і римсько-католицького обрядів, гарантувалися політичні та національні права меншинам. Громадянські права населення мав захищати крайовий сейм, який отримував законодавчі права в питаннях освіти, культури, охорони здоров’я, місцевої комунікації, промисловості та сільського господарства (включаючи аграрну реформу). Передбачалося, що виконавча влада належатиме губернаторові, якого призначить глава держави. На пост губернатора та відповідальних урядовців могли претендувати лише особи місцевого походження незалежно від національності та віросповідання. У центральному

уряді територія мала бути репрезентована міністром без портфеля, а в Раді Міністрів впроваджена посада урядовця з дорадчими функціями, яку міг обіймати лише українець. Урядовими мовами декларувалися як польська, так і українська [7, с. 163–164]. Однак поляки, відчуваючи себе господарями становища, не погоджувалися з цим проектом. Східна Галичина, на їхню думку, повинна була повністю належати Польщі, що, безперечно, привело б в майбутньому до конфлікту з урядом ЗОУНР на чолі з Є. Петрушевичем.

Вже з весни-літа 1919 р. Директорія здійснювала активні спроби налагодити добросусідські стосунки з поляками, щоб забезпечити собі їхню допомогу або хоча б нейтралітет у визвольній війні. Але переговори, які вели у Варшаві дипломатичні представники Директорії УНР, були для української сторони загально невдалими, хоча і призвели до перемир'я у війні з Польщею 1 вересня 1919 року, внаслідок якого польські війська, ставши над Збручем, погодилися на створення нейтральної зони, в якій мала підтримувати порядок українська місцева адміністрація. Лише в випадку наступу більшовиків польське військо могло вступити у цю зону за попереднім повідомленням або запрошенням українського командування. Було також визначено демаркаційну лінію, що не впливала на подальші мирні переговори. Це перемир'я було укладено на 30 днів і продовжувалося на подальші десять днів [12, с. 328].

26 вересня 1919 року відбулося спільне засідання Директорії та Кабінету міністрів УНР. Було вирішено, що на переговорах необхідно довести польському урядові недійсність договору, підписаного головою попередньої дипломатичної місії Б. Курдиновським, та декларації й заяви П. Пилипчука. Переговори слід розпочати лише після обіцянки польського уряду підтримати УНР у боротьбі з Денікіним. У найтяжчій ситуації необхідно йти на втрату Холмщини та Підляшшя й то умовно, до скликання українського парламенту, який має остаточно вирішити цю справу. Принципово не погоджуватися на віддання полякам Галичини, оскільки це питання повинна вирішити Паризька мирна конференція [2, с. 53; 15, с. 114–115].

На початку жовтня 1919 року до Варшави вислано нову "Українську дипломатичну місію в Речі Посполитій Польській", до складу якої,

крім представників УНР Л. Михайліва, Г. Ржепецького і М. Мшанецького, увійшли також представники галицького уряду С. Витвицький, А. Горбачевський і М. Новаковський. Головою місії був призначений виконуючий обов'язки міністра закордонних справ УНР А. Лівіцький [10, с.107]. На першому засіданні двосторонніх переговорів, яке відбулося 28 жовтня 1919 року, українські представники оголосили, що кордони між обома державами повинні бути встановлені за етнічним принципом. Одночасно декларація порушувала питання визнання Польщею самостійності УНР [11, с.373]. Польська сторона розцінила проголошену українською делегацією декларацію підходів щодо вирішення спірних питань як невідповідну домаганням польського уряду. Вона, зокрема, категорично наполягала і на тому, щоб у декларації було чітко визначено державні кордони між Україною і Польщею, вказано на негативне впорядкування земельної справи УНР і забезпечення прав польського населення в Україні. І, що найважливіше, Східна Галичина мала відійти Польщі [2, с.54].

Саме під час тих переговорів Українська Галицька Армія уклала військову конвенцію з Денікіним, проти якої був Петлюра. Вихід УГА з боїв спричинив ліквідацію фронту, бо дієва армія не була здатна його створити чи утримати [8, с.564]. У таких умовах члени української делегації вирішили переглянути текст декларації, не наважуючись зривати переговори і доводити до розриву з Польщею, бо в такому разі українській армії не буде куди відступати.

2 грудня 1919 року польській стороні було вручено текст нової декларації, де мова вже йшла про права поляків та обов'язки українців, а польсько-український кордон встановлювався по р. Збруч, закріплюючи тим самим зречення Україною суверенних прав на Східну Галичину. Саме з цього приводу галичани С. Витвицький, А. Горбачевський та М. Новаковський оголосили протест і подали заяву про свій вихід зі складу місії [18, л.65].

Незважаючи на значні територіальні поступки, які УНР змушена була зробити на користь Польщі, відмовившись від Східної Галичини і Західної Волині, підписання даної декларації можна вважати здобутком української дипломатії. Нарешті вдалося добитися офіційного визнання хоча б однієї країни

Європи, що належала до антантівської коаліції, і отримати запевнення у наданні військової допомоги в боротьбі за відновлення незалежності Наддніпрянської України [4, с.24].

Польський уряд, навіть отримавши бажані поступки, не пом'якшив жорсткого режиму на окупованих українських землях, скасовуючи українські заклади та позбавляючи українських урядовців їх законних прав; “поляки знищили український університет в Кам'янці на Поділлі; вони реквізують у населення харчі, майно, мешкання і накладають на людей всякі контрибуції; поляки арештовують українських діячів, одним словом, заводять там свій тиранський режим” [12, с.330]. Особливо терпіли інтерновані вояки української армії, яких під конвоем спроваджували у польські табори для військовополонених, де без належного забезпечення і медичної допомоги вони масово помирали від голоду і холоду [19, с.1–17].

2 березня 1920 року у Варшаві відновилися українсько-польські переговори, які розпочалися наприкінці 1919 р. Ще тоді, за вкрай несприятливих умов, українська дипломатична місія запропонувала польському урядові переговори на основі визнання кордону між обома державами по р. Збруч і далі через північно-західну Волинь. Зазначалося, що в Україні громадяни польської національності матимуть такі ж права, як і українці, котрі проживають у Польщі, а становище поляків-землевласників в УНР до скликання парламенту регулюватиметься спеціальною постановою. Українська місія під тиском польської сторони явно перевищила свої повноваження. Коли в березні 1920 р. переговори відновилися, представники польського уряду зайняли ще більш жорстку позицію, давши зрозуміти, що в разі неприйняття їхніх умов вони підуть на договір з радянською Україною [6, с.229].

На засіданнях 9 та 19 квітня 1920 р. польська сторона запропонувала перейти безпосередньо до обговорення умов польсько-української угоди. Згідно з другим пунктом польського проекту Україна мала поступитися на користь Польщі, крім Східної Галичини (що передбачалося умовами декларації від 2 грудня 1919 р.), ще й Західною Волинню, Холмщиною, Підляшшям і Поліссям. Нарада української дипломатичної місії в Польщі за участю голови Директорії УНР С.Петлюри прийняла

остаточне рішення: підписати угоду в польській редакції, що і було зроблено 22 квітня 1920 року. Договір підписали: А. Лівницький – голова української дипломатичної місії в Польщі – з одного боку, та Я. Дамбський – міністр закордонних справ Польщі – з іншого [2, с.55–56].

Варшавський договір мав такі пункти:

1. Визнаючи право України на незалежне державне існування на території в межах на північ, схід і південь, як ці межі будуть означені договорами УНР з її пограничними з тих сторін сусідами, Річ Посполита Польська (РПП) визнає Директорію Незалежної Української Республіки на чолі з головним Отаманом п.Симоном Петлюрою за Верховну владу УНР.

2. Кордон між УНР і РПП встановлюється такий: на північ від Дністра вздовж р. Збруч, а далі вздовж колишнього кордону між Австро-Угорщиною та Росією до Вишгородка на північ через узгір'я Кременецькі, далі по лінії на схід від Здолбунова, потім вздовж східного адміністративного кордону Рівенського повіту, далі на північ вздовж кордону адміністративного колишньої губернії Мінської, до схрещення його р. Прип'яттю, а потім Прип'яттю до її устя.

Щодо повітів Рівенського, Луцького і частин Кременецького, які тепер відходять до РПП, то пізніше має настати точніше порозуміння.

Докладніше означення кордонної лінії повинно бути переведено спеціальною українсько-польською комісією, складеною з відповідних фахівців.

3. Уряд польський признає Україні території на схід від кордону, зазначеного в арт. 2 цієї умови, до кордонів Польщі 1772 року (передрозборових), які Польща вже посідає або набуде від Росії шляхом збройним чи дипломатичним.

4. Польський уряд зобов'язується не заключати жодних міжнародних умов, направлених супроти України; до того ж самого зобов'язується уряд УНР супроти РПП.

5. Права національно-культурні, які уряд УНР забезпечить громадянам польської національності на території УНР, будуть не меншою мірою забезпечені громадянам національності української в межах РПП і навпаки.

6. Заключаються спеціальні економічно-торговельні умови між УНР і РПП. Аграрна

справа на Україні буде розв'язана конституантою. До часу скликання конституанти юридичне становище землевласників польської національності на Україні означається згодою між РПП і УНР.

7. Заключається військова конвенція, що становить інтегральну частину цієї умови.

8. Умова ця зостається тайною. Вона не може бути передана третій стороні чи бути опублікована нею в цілості чи почасти інакше, як тільки за взаємною згодою обох контрастуючих сторін, за винятком артикула першого, який буде оголошено по підписанню цієї умови.

9. Умова ця вступає в силу негайно по підписанню її контрастуючими сторонами" [1, с. 210–211].

Отже, Польща визнавала право України на незалежне державне існування і Директорію УНР на чолі з Головним Отаманом С. Петлюрою за верховну владу УНР; вона не цікавилася північними, східними й південними кордонами України, але, користуючись із безвихідного в той час становища УНР, залишала за собою Східну Галичину, Західну Волинь, Холмщину з Підляшшям і Полісся. У тексті угоди, на наш погляд, поляки обумовили все до найменших подробиць на свою користь за рахунок обмеження української сторони. Договір навіть не передбачав жодних санкцій до польської сторони у випадку недотримання нею своїх зобов'язань (як таємний, цей договір не був ратифікований) [16, с.11,14].

Так само військова конвенція з 24 квітня 1920 р., що становила інтегральну частину Варшавського договору, віддавала цілковиту перевагу польській стороні: воєнні дії проти радянської армії на Правобережжі мали відбуватися під польським головним командуванням; польська сторона лишала за собою керування залізницями, охорону запілля, а також владу на зайнятій у момент підписання конвенції території УНР; український уряд зобов'язувався постачати харчування й тягловий транспорт для польської армії після початку воєнних дій [1, с.211].

Умови Варшавського договору, зокрема щодо української території, спричинили гострі протести серед чималої частини українського громадянства, особливо в Галичині. Екзильний уряд ЗОУНР почав тоді знову вживати назву ЗУНР [15, с.118].

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що ініціатива підписання Варшавської угоди, безперечно, належала С.Петлюрі, який хотів вірити в добру волю західних держав та Польщі. Польсько-український союз в той час був чи не єдиний шлях до порятунку УНР. С.Петлюра був свідомий того, що здобуття незалежності України вимагатиме величезних жертв і компромісів. Як показав розвиток подій, його віра в братерство країн Антанти і зокрема Ю.Пілсудському, виявилася помилковою [3, с.153–155].

Відповідно до військової конвенції об'єднані збройні сили Польщі та УНР 25 квітня 1920 р. перейшли у наступ проти Червоної армії. В наступі спочатку брали участь дві українські дивізії. 27 квітня одна з них під командуванням О. Удовиченка захопила Могилів. На початку травня до об'єднання польсько-українських збройних сил приєдналася армія Зимового походу, яка перейшла до фронтових дій на правому фланзі 6-ї польської армії. 6 травня польсько-українські війська захопили Київ. З цього моменту на фронті почалися позиційні бої, оскільки поляки не хотіли продовжувати наступ на лівому березі Дніпра, а українська армія не мала достатніх сил для самостійного продовження наступу. На 1 червня 1920 р. вона нараховувала лише 9100 старшин та козаків, адже союзники-поляки перешкоджали її розгортанню [14, с.439].

Перші спроби Червоної Армії прорвати польсько-український фронт закінчилися невдачею. Однак 5 червня Перша кінна зуміла розірвати лінію оборони на південний схід від Козятина і глибоким рейдом у запілля змусила польсько-українські війська до відступу. Темпи наступу радянських військ були такими ж високими, як і травнева офензива їхніх супротивників. Вже 11 червня вони знову захопили Київ, а до половини липня змусили польсько-українські частини перейти Збруч у зворотному напрямку і стали безпосередньо загрожувати Варшаві, а отже – незалежності Польської держави. Зрештою загроза нависла не лише над Польщею. Метою радянського наступу була насамперед Західна Європа. Як відверто заявив Л.Троцький ще 10 травня, „...війна буде точитися аж до повалення Пілсудського і постанови радянської Польщі, яка буде мостом між Радянською Росією і всією Європою. По цьому

мости радянські ідеї поширяться на інші країни”[4, с. 30].

„Диво на Віслі” сталося 15–16 серпня, Пілсудський потай підготував контрнаступ на південному фланзі. Тухачевський не подбав про захист своїх розтягнених ліній комунікацій. Під ударом Пілсудського п’ять радянських армій опинились у зашморгу. Три з них було розбито вщент, ще одна втекла до Східної Пруссії. Розгром був цілковитий. 31 серпня на півдні, в Замогиському кільці, червона кавалерія нарешті зіткнулася з польською. В останній великій кавалерійській битві європейської історії 20000 вершників атакували і контратакували в повному бойовому порядку, але перемогли польські улани. Червона армія вперше прогнала війну [5, с.964; 17, с. 51–52]. Ця перемога не тільки врятувала польську незалежність, водночас вона воскресила надію головного Отамана С. Петлюри на успіх антибільшовицької акції.

У вересні 1920 р. розгорнувся новий наступ польської та української армій. Форсувавши в середині місяця Дністер, армія УНР розгромила частини 14-ї радянської армії і оволоділа територією між Дністром і Збручем. 19 вересня українські і польські підрозділи захопили Тернопіль, а 27 – Проскурів. Український уряд отримав змогу повернутись на власну землю, де 23 вересня ухвалив закон „Про цивільне управління при Головні команді військ УНР”. 3 листопада уряд А.Лівицького приїхав до Кам’янець-Подільського. 8 листопада в Ялтушкові відбулася державна нарада уряду і військових, на якій було ухвалено відозву «До українського народу» із закликом 12 листопада почати новий наступ на більшовиків. [14, с.442–443].

Однак у цей час стратегічна ситуація суттєво змінилася. Кампанія 1920 року переконала польське керівництво в необхідності негайного забезпечення національних інтересів та державної безпеки щойно відродженої держави. 12 жовтня в Ризі між польською та радянською сторонами було підписано прелімінарний мирний трактат. Вигідно завершивши війну з Радянською Росією за допомогою українських військ, польський уряд вирішив знехтувати Варшавським договором і залишив армію УНР напризволяще. Кілька днів вона вела оборонні бої, але 21 листопада змушена

була відступити за Збруч, де її інтернували польські війська [7, с. 185; 14, с. 443].

18 березня 1921 року між Польщею – з одного боку, і Радянськими республіками Росією і Україною був підписаний договір про мир. Постанова про державні кордони між протилежними сторонами була ідентичною умовам прелімінарного договору і залишала Галичину на захід від р. Збруч. До Польщі відходили також Волинь, Полісся і Холмщина [7, с.185].

На наш погляд, а також спираючись на думку більшості істориків, українсько-польський союз від самого початку був приречений на невдачу. До цього було кілька причин; про деякі з них говорилося вище. Значною мірою цей союз був персональною унією двох глав держав – Петлюри і Пілсудського – і спирався на їхні особисті стосунки і домовленості. Обидва лідери „так і не змогли переконати в доцільності союзу своїх співвітчизників, і спільна українсько-польська акція не стала консолідуючим національним чинником ні в Україні, ні в Польщі” [14 ,с.443–444]. Незважаючи на те, що передбачуваної мети не було досягнуто, похід союзних армій 1920 р. привів до дестабілізації більшовицького режиму в Україні.

1. Борщак І. *Варшавський договір // Енциклопедія українознавства / Гол. ред. В.Кубійович. Т.І. – Львів,1993;* 2. *Варгатюк С. Варшавські переговори дипломатичної місії директорії УНР 1920 р./ Нова політика. – 1996 – № 2;* 3. *Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – К.,1996;* 4. *Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння. – Львів: Вид-во „Українські технології”, 1997.;* 5. *Дейвіс, Норман. Європа : Історія /пер. з англ. П.Таращук, О.Коваленко.– К.: Основи, 2000;* 6. *Історія України / Під. ред. В.А.Смоля. – К.,1997;* 7. *Красівський О.Я. Галичина у першій чверті ХХ ст.:Проблеми польсько-українських стосунків. – Львів: Вид-во ЛФУАДУ, 2000.* 8. *Крип’якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська. – Львів, 1992.* 9. *Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр.– Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1998;* 10. *Мазепа І. Україна в огні і бурі революцій. – Мюнхен,1951;* 11. *Мірчук П. Українська державність. 1917–1920. – Філадельфія, 1967;* 12. *Нагаєвський І.*

Історія української держави двадцятого століття. – К., 1993; 13. Петлюра Симон. Статті, листи, документи. Т. 2. – Нью-Йорк: УВАН, 1956. 14. Політична історія України ХХ століття. У 6-ти т. // В.Ф.Солдатенко (кер.), В.Ф.Верстюк. Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920). Т. 2. – К.: Генеза, 2003; 15. Цубов Л.В. Варшавські переговори уряду Директорії УНР з Польщею 1920 р. // Держава та армія / Вісник

Державного університету „Львівська політехніка” – 1999. – №377. 16. Шелухін С. Варшавський договір між Польщею та С. Петлюрою. – Прага, 1926; 17. Norman Davies. White Eagle, Red Star/The Polish-Soviet War 1919–1920. – Oxford University Press in 1972. 18. Центральний державний архів вищих органів влади України /ЦДАВОУ/, ф.3696, оп.2, спр.275. 19. Centralne Archiwum Wojskowe /CAW/, Sygn 380.1.50.

УДК 94(477.43/44)”1921”

М.П. Гетьманчук

Національний університет “Львівська політехніка”
Інститут гуманітарних і соціальних наук

З ІСТОРІЇ ПОЇЗДКИ ДЕЛЕГАЦІЇ НАРОДНОСТЕЙ ПОДІЛЛЯ ДО ВАРШАВИ У СІЧНІ 1921 р.

© Гетьманчук М.П., 2004

Досліджується українське питання в радянсько-польських відносинах періоду укладення Ризького договору 1921 р. Проаналізовано причини поїздки до Варшави представників населення Поділля та їх спроби вплинути на політику Польщі щодо більшовицької Росії. Показано ставлення населення Поділля до планів Польщі і більшовицької Росії розділити між собою українські землі.

The article deals with the Ukrainian problem in Soviet-Polish relations in the period of Riga Agreement of 1921. The aim of the visit of the representatives of Podillia population to Warsaw and their attempts to influence the Polish policy regarding the bolsheviks' Russia were analyzed Attitude of the Podillia population to Polish and the bolsheviks' Russia plans in Riga to divide Ukrainian lands between them is shown.

Постановка проблеми. Перебіг політичних подій в Європі після Першої світової війни виявився для українського народу вкрай несприятливим. Останньою невдалою спробою відродити національну державність для уряду Української Народної Республіки стала польсько-радянська війна 1920 р. 18 березня 1921 р. після переговорів у Ризі було укладено договір між Російською СФРР і Українською СРР з одного боку, і Польщею – з іншого, про припинення війни. Мир укладався без участі УНР, хоча згідно з Варшавським договором 1920 р. Польща зобов'язувалася не укладати договорів, які б не стосувалися кордонів України [2, с. 121]. Із радянської сторони переговори вели формально незалежні держави – РСФРР та УСРР, але дійсний стан речей став

ясним дуже швидко. Більшовицька Росія пішла на значні територіальні поступки Польщі за рахунок України. За Ризьким договором у межах Польщі залишалася 130 тис. кв. км українських земель із населенням понад 10 млн. (тодішня територія УСРР становила 450 тис. кв. км, а населення 25,5 млн) [23, с. 268]. Перекроювання Москвою і Варшавою української карти в Ризі, запровадження більшовиками в Україні тоталітарного режиму викликали масовий опір населення, зокрема й на Поділлі.

Актуальність теми дослідження обумовлюється тим, що сьогодні існування незалежної України не є ні антиросійським, ні антипольським чинником, а тільки спонукає до переосмислення взаємозв'язків з Росією і Польщею. Наслідуючи європейський досвід,